

оның ерекшеліктері мен заңдылықтарын ажыратып білуі мұғалім тарапынан толық қамтамасыздандырылуы қажет деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. С.В. Титова, Цифровые технологии в языковом обучении: теория и практика [Текст] = Digital technologies in language classroom: theory and practice: монография / Титова С.В. - Москва: Эдитус, 2017. - 247 с.
2. И.Н. Айнутдинова, Инновационные технологии в обучении иностранным языкам в вузе [Текст]: интеграция профессиональной и иноязычной подготовки конкурентоспособного специалиста: настольная книга педагога-новатора / И. Н. Айнутдинова. - Казань: Казанский ун-т, 2011. - 455 с.
3. Э.К. Самарханова Цифровые ресурсы для организации образовательного процесса и оценки достижений обучающихся в дистанционном формате: обзор цифровых ресурсов для дистанционного образования / Э.К. Самарханова, Е.П. Круподерова, И.В. Панова. - Н.Новгород: Мининский университет, 2020. - 50 с.
4. Информационные технологии в образовании: Учебник / Под ред. Т. Н. Носковой. - СПб.: Издательство «Лань», 2016. — 296 с.

ҒТАМР 17.07.65

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ТҮС КӨРУ ҰҒЫМЫ

Н.А. САМАЛБАЕВА

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада қазақтың дәстүрлі мәдениетінде айрықша орын алған түс көру және оны жорудың түрлі ырымдары сонымен адамның ойлау табиғатын, оның жан жүйесіндегі түрлі алуан сезімдік құбылыстары туралы айтылып өтеді. Адамзат жаратылғалы бері өмір мен табиғат құбылыстарын танудың және оның құпия сырларына енудің неше түрлі талпыныстарын, қарапайым ережеге сүйенген ізденістерін жүргізіп келеді. Түс көру адамның барлық жан жүйесін танып білуге ықпал ететіндіктен, ғалымдар бұл тылсым көріністерді психологиялық құбылыс ретінде қарастырып келеді. Ал, Ә.Кекілбаев түс көруді тек психологиялық тұрғыда ғана емес, сонымен қатар мифологиялық, философиялық түрде қарастырады. Түс көру кезінде адамның санасы шеңберден шығып, шетсіз-шексіз әлемді игере біледі, сонымен қатар кеңістік пен уақытқа тәуелді болмайды. Мақалада Ә.Кекілбаев шығармаларындағы түс көру процестеріне тоқталатын боламыз.

Түйін сөздер: түс көру, психология, Ә.Кекілбаев, миф, көркем шығарма.

Аннотация. В данной статье речь пойдет о различных обрядах сновидения и его следования, которые занимают особое место в традиционной казахской культуре, а также о природе мышления человека, его

различных чувственных явлениях в системе души. С момента своего создания человечество предпринимало различные попытки познания явлений жизни и природы и проникновения в ее сокровенные тайны, поиски, опирающиеся на элементарные правила. Поскольку сновидение способствует познанию всей системы души человека, ученые рассматривают эти мистические проявления как психологическое явление. А.А. Кекилбаев рассматривает сновидения не только с психологической, но и с мифологической, философской точки зрения. Во время сновидения сознание человека выходит за рамки и осваивает бескрайний-бесконечный мир, а также не зависит от пространства и времени. В статье речь пойдет о процессах сновидения в творчестве А. Кекилбаева.

Ключевые слова: сновидения, психология, А.Кекилбаев, миф, художественное произведение.

Abstract. This article will focus on various rites of dreaming and its following, which occupy a special place in traditional Kazakh culture, as well as on the nature of human thinking, its various sensory phenomena in the soul system. Since its creation, mankind has made various attempts to understand the phenomena of life and nature and to penetrate its innermost secrets, searches based on elementary rules. Since the dream contributes to the knowledge of the entire system of the human soul, scientists consider these mystical manifestations as a psychological phenomenon. And A. Kekilbaev considers dreams not only from a psychological, but also from a mythological and philosophical point of view. During a dream, a person's consciousness goes beyond and masters the boundless, infinite world, and also does not depend on space and time. The article will focus on the processes of dreaming in the work of A. Kekilbaev.

Key words: dreams, psychology, A. Kekilbaev, myth, artwork.

Түс дегеніміз – адам санасындағы еріксіз болатын психологиялық үдеріс. Психологиялық сөздік кітаптарда түс ұғымына мынадай анықтама берілген: «Түс көру – жеке адамға тән табиғи психологиялық құбылыс. Түстің мағынасы мен эмоционалдық бояуы түс көрушінің тұлғалық ерекшелігіне, сол сәттегі жағдайына тікелей байланысты» [1, 366б], - деп баяндалған.

Мұсылман күнтізбесінде түс ұғымына мынадай анықтама берілген: «Жер бетінде әрбір адам мұны білуі шарт. Түс көру екі түрлі болады. Бірі – Алла тағаланың көрсететін түсі, екіншісі - шайтанның көрсететін түсі. Түс – Құдайдың адамға жіберетін сыйы. Алла тағаланың құдіретімен енетін түс адамға бір жақсылықтан немесе келер қауіптен сақтануға хабар берсе, шайтаннан келетін түс шым-шытырық, пайдасыз түстер» [2, 24б].

Нақтылап айтар болсақ, түс–адамдардың ұйқыға кеткенге дейінгі кезеңнің аяқталуы, оның жаны сонымен қатар тәнінің алдағы күнге жаңарып, дайындалуы болып табылады. Түс көруді жантау ғылым саласынан зерттеген Ж.Аймауытовтың пікірінше: «Адамның есі бүтін болмайтын күндері болады. Сондай күйдің бірі – түс көру. Ұйқы дегеніміз – мерзімді демалыс, тыныс алыс. Ұйықтаған адамда сана мүлдем болмайды, не кем болады... Шырт ұйқыда жатқан адам түк сезбейді. Бірер ұйықтап алған соң, ұйқы сергек бола бастайды, ұйқылы-ою деген күйге келеді. Сондай кезде санамыз кіресілі-шығасылы болып, түс көрсе

керек. Түс дегеніміз ояуда көретін нәрселердің пернесі болады. Түсімізде сол пернелерді өңіміздегі екен деп ойлаймыз» [3, 92].

Түс дегеніміз - қарапайым тілмен түсіндірер болсақ ұйқыдағы адамға көрінетін небір таңғажайып құбылыстар, адам ұйқы уақытында терең түбі жоқ мұхитқа немесе ғарышқа ұшуы сияқты әрекет болып табылады. Түс көру ұғымы психология ғылымында – қиялдың ұйқы уақытындағы беймаза қалпы деп көрсетіледі. Түс көру және оны зерттеу білудің басты жолы, ол адамның ішкі жан дүниесін түсінуге септігін тигізеді деп тұжырым жасаған психоаналитиктер түс көруді физиологиялық, соматикалық емес, психологиялық құбылыс деп түсіндіреді. [4,11]. Түсті көру бар, одан кейінгі оны жақсыға жору бар. Адамдар түс көргеннен кейін қорқады, үрейленеді, қуанады, жылап оянады сонымен қатар тағы да басқа түрлі көңіл күйді басынан өткізеді.

Көркем шығарманы талдағанда түс ұғымының кейіпкер санасында болып кеткен армандаған көріністері екендігін аңғаруымызға болады. Мұның көркем шығармадағы іс-әрекеттерге де соқпай өтпеуі мүмкін емес екенін аңғарамыз.

Түс көру Әбіш Кекілбаевтың шығармаларында асқан шеберлікпен көрінеді. Мәселен, Әбіш Кекілбаевтың “Аңыздың ақыры” және “Ханша-дария хикаясы” шығармаларында түгел түс көру процесі көрінеді десек қателеспейміз. Қазақ прозасында үлкен философиялық ой, әлеуметтік және де қоғамдық мәселе көтеретін Әбіш Кекілбаевтың көркемдік әлемі әлі де толық ашылмай жатқан арал сияқты.

Әбіш Кекілбаевтың көркем шығармаларында түс – ақиқат, шындық. Ол оқып отырған оқырманға ақыл айтпайды, жол да сілтемейді. Тек қана жорамалдайды, ой толғайды. Өмірді және өлімді, тазалықты және настықты, қуанышты әрі қайғыны, адалдықты сонымен қатар жауыздықты айтады.

Барлық адамдар өзінің көрген түсінің мәнін және сол түстің мағынасын іздейді – қалыпты болып есептеледі. Сол себептен Әбіш Кекілбаевтың шығармаларындағы түс көруші кейіпкерлердің түсі де, сол жерде болған іс әрекет әрбір оқырманға ой салмай қоймайды. Сонымен қатар ондағы оқиғалардың бәрі де романдағы шындықтан ауытқымайды. Олар бейне бір автордың философиялық ойлары жинақталған, өз бетінше аяқталған аңыз-әңгіме, новелла секілді болып келеді. Егеер де шығармадан түсті мүлдем алып тастайтын болсақ, шығармада ешқандай құндылық қалмайтындай болып көрінеді.

"Аңыздың ақыры" шығармасының төртінші тарауында Әміршінің түсі баяндалады. Ол кезде Әбіш Кекілбаев шығарманың философиялық мағынасына сонымен қатар адамның ішкі жан дүниесіне тереңінен бойлайды. «Ол мынау қарғыс атқан қағынды өлкедей алыстаған сайын басындағы зіп-зілдей тәжден, үстіндегі оқалы киімнен арылып, тұла бойы жеңілейіп бара жатқандай көрінді. Бір уақытта тіпті иығындағы лыпа ихрамға айналып кеткен екен

дейді...». Үш бетке созылған түстің қысқаша мазмұны осы болып келеді. Ә.Кекілбаев Әміршінің түсін келесі күні есіне түсіреді, сол уақытта болған әрбір іс-әрекетке, оқиғаға талдау жасау арқылы есінде қайта түсіреді: «Әміршінің көз алдына көрген түсі қайта көрінеді. Дегенмен, мүлдем көрмеген, аяқ баспаған таңсық жердің оның көзіне дәл әрі анық көрінгеніне әлі таңданып отыр. Мүмкін бірнеше рет қажылыққа барған пірінің әңгімесінен кейін бе екен? Мүлдем ойламаған киелі жер мұның түсіне неге кірді? Барша әлемді жаулаған Әмірші бола тұра, бар өмірінде ешқашан көрмеген киелі өлкені, дәл көзімен көргендей, оның тауы мен тасын, топырағын анық әрі дәл көріп, Құранды құлағымен естіп, барлық жұртқа сүйдірген Қағба Әміршіден қашып, сүйдірмей қойғаны да түс көру мотиві арқылы болатын, қиял-ғажайыпқа толы оқиға, сезімдік құбылыс.

Сол оқиғадан кейін Әміршінің санасын жаулаған әрі жауапсыз қалған көп саулдар көңіліне күдік ұялатып, мазасын қашырады. Оның жан дүниесіндегі күйзеліс көркем шығарманың соңына дейін болады. Екінші, Әміршінің өз түсіне тоқталайық: "Бар даусын шығарып: "Алла Тағала қандай қызметіңе де дайынмын, - деп айқайлап келеді. "Тек жұртқа жасаған мейірімінді маған да қия гөр", - деп барынша жалынады. Әйткенмен де қасиетті Қағба қанша қуғанымен оған жеткізетіндей емес [5, 186]. Бұндай жазаға қандай ниетінен тап болғанын, оны қалай жорырын білмей дал болады.

Сонымен қатар, аң аулауға барғанда кенеттен шыға келген жолбарыстың бұған неліктен шаппағаны қосымша болып, қайғы үстіне қайғы жамағаны анық. Жолбарыс оның қарсы алдында тұрса да, ол көрген түсі туралы ойланады, оның шешуін тапқандай болып көрінеді: "Түсіндегі тастың мұны маңайлатпай қойғаны мынадай тосын ажалға көрінген екен" деп ойлайды. Бұл оқиғаны да әмірші жамандыққа болжап, оны жорытпақ болып "өткен күнгі түсі мен аяқ астынан тап болып, бірақ шаппаған жолбарыс туралы айтып" жауап күтеді. Сол кезде ол: "мүмкін кие үркіткен, әруақ ренжіткен жерің бар шығар, балам, ойлан" – деп қана қояды [6, 130].

Ал енді, Әбіш Кекілбаевтың "Күй" повесі түгелімен түстен тұратын тұратын шығарма болып есептеледі. Күйдің шежіресі болған шығармада Жөнейт деген батырдың ұлы Дәулет күйшінің жау қолында қаза болғаны, ал оның құнына алып келген қазақтың күйшісіне жасаған іс-әрекетінен кейін, барлық күні азаппен, түнде жиі түс көрумен өтеді. Ұлы Дәулеттен айнымайтын күйшінің күнде өзінің баласы секілді болып түсіне кіреді, Жөнейттің өзін өлім құштыратын болады. Күні мен түні ауысып, есінен айрылғандай күй кешкен Жөнейт батырдың көрген күні азапқа толы болады. Ол бір сәттік ашумен қазақтың күйшісін тірідей жерге көмдіргеннен кейін қайтадан өкініп, біраз түн көз іле алмай, оны қалайда құтқару жолын ойластырады. Дегенмен оның барлық іс әрекеті тек түсі арқылы

ғана жүзеге асады. "Күй" шығармасында шым-шытырыққа толы оқиға жоқ, тек ой бар. Бұл повестен түсті алып тастай алмаймыз. Себебі, бұл біртұтас дүние болып келеді. Мысалы: "Ояуында көңілін паршалап жан жүйесіне ұша сіңіп қалған ойран ой ұйықтаған соң да мазалады. Көзі ілініп кетсе, аяғының астында жыланша ирелеңдеген қу томар жатқан, қарсы алдыңнан шабынған буыршындай кеудеңнен қағып, алапат бұталар аңдаған қара түлей келеді..." деп сипаттаған жазушының жүйелі ойы сонымен қатар оның стильдік ерекшелігі бірден өзіне назар аудартпай қоймайды. Шығарма толығымен Жөнейт батырдың азабынан, яғни өз қолымен тірідей жерге көмген күйшіні қалайда құтқарудың жолын іздеуден тұрады.

Бұл аңыз - әңгімеде негізіндегі түсті тек бір ақ рет емес, сан мәрте қайталап көреді. Ол сонымен қатар көрген жорытпақ болып Теемір бабасына да барды. Бірақ ол да, "жүні жығылып, ықтап кеткендей көрінеді".

Міне, бгін сол түсті қайталап көреді. Бұл кезде қазақ күйшісінің басы қу басқа айналған екен: "Сол күйшінің басын жұтқан өзің емес пе?" – дегендей күлкі естіледі. Бұл да түсі болып еді. Жөнейт сол қу бастан қалайда айнала қашып жүріп құлайды да о дүниелік болады. Бұл кезде түсі емес, өңі болып еді.

Қазақ жазушыларының ішінде дәл осы Әбіш Кекілбаевтай түс көру ұғымына үлкен мән беріп,оны анық көріністермен өрнектей алатын жазушы ірі суреткер бірең-сараң кездеседі десек те болады.

Әбіш Кекілбаевтың көркем шығармаларында түске енбейтін кейіпкерлер жоқтың қасы. Және де олар тек түсті көрмвейді, олар көрген түстер өз өмірлеріне жаңалық әкеліп, шығарма кейіпкерлерінің ішкі әлемін, сезімін, өмір сүруге құлшынысын түбімен өзгертетін оқиғалар болып табылады. Бұған дәлел Әбілхайыр, Әмірші, Жөнейт түстері айғақ десек болады. Кейіпкерлердің барлығы да өздерінің көрген түстерінен кейін, өздері жоқ қылған өмірдің мфңгі күннендылықтарының қадіңріне жетіп, оны бағалап, құрметтейді.

Әбіш Кекілбаевтің басқа жазушылардан ерекшелігі де осы, яғни ол түс көруді психологиялық тұрғыда ғана емес, сонымен қатар мифологиялық, философиялық түрде ала отырып, аңыз бен шындық өмірді байланыстырып, көркемдік шындықта бейнелей біледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.Психология. Словарь. – М., «Политиздат», 1990
- 2.Мусулманский календарь. Справочник /Сост. Т.А.Шайхуллин. – Казань, 2003
- 3.Аймауытов Ж. Бес томдық шыңармалар жинағы. – Алматы, «Ғылым», 1998
- 4.«Ислам және өркеениет» газеті /21 қаңтар/ 2010 жыл, 11б.
5. Кекілбаев Ә. Аңыздың ақыры. – Семей, 2016
- 6.Кекілбаев Ә. Күй. – Алматы, «Өнер», 1981
7. Ә.Кекілбаевтың 80 жылдығына арналған материалдар жинағы. – А., 11 қазан 2019